

ПРО ДЕТЕРМІНАНТИ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Волобуєва О.О.,

*кандидат юридичних наук, професор, проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ,
м. Кропивницький*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8601-4344>

Волобуєва О.О. Про детермінанти статевих злочинів та їх врахування у кримінальному провадженні.

Стаття присвячена проблемі визначення природи статевих злочинів та їх детермінантів, що повинно враховуватися при прийнятті рішень у кримінальному провадженні. Відзначається, що зміна в 2018 році в Україні кримінально-правового тлумачення зґвалтування та інших статевих злочинів відповідно парадигми країн Європейського Союзу зумовила необхідність перегляду низки раніше сформульованих теоретичних положень в галузі юридичних наук кримінально-правового циклу. В статті підкреслюється, що оновлення кримінального законодавства відбулося в результаті впливу процесів підвищення ступеню захищеності жінок від насильства, що мали місце в інших країнах. Зазначається, що ці процеси були проявом тенденції посилення захисту прав жінок від домашнього насильства, зокрема в інтимних стосунках. Новелою стало нормативне закріплення положення, що ключовою ознакою сексуального насильства є відсутність чітко вираженої добровільної згоди жінки на здійснення щодо неї дій сексуального характеру. Така згода повинна бути результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням під час кримінального провадження супутніх обставин.

Під час розслідування статевих злочинів дослідженню підлягає низка факторів, значна частина яких є детермінантами вчинення сексуального насильства. Вони торкаються психофізіологічного і соціологічного аспектів вчинення статевих злочинів. Відзначається, що психофізіологічний аспект вчинення статевих злочинів полягає у тому що їх підґрунтям є сексуальність людини, яка є вродженою потребою і функцією людського організму на рівні інстинкту. Соціологічний аспект статевих злочинів полягає у виході за межі норми сучасної сексуальної поведінки, яка історично сформувалася у певному суспільстві. При вчиненні статевого злочину, зокрема зґвалтування, це проявляється в ігноруванні відсутності чітко вираженої добровільної згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї дій сексуального характеру (найчастіше нею є жінка). У зв'язку з дослідженням цієї проблематики підкреслюється значущість нового науково-практичного напрямку кримінального права і судової медицини, який отримав назву кримінальної сексології. Обґрунтовується необхідність врахування положень кримінальної сексології, в яких висвітлюється міждисциплінарний комплекс найбільш значущих проблемних питань, що підлягають вирішенню у кримінальних провадженнях щодо статевих злочинів.

Ключові слова: статеві злочини; зґвалтування; сексуальне насильство; кримінальне провадження; кримінальна сексологія.

Volobuyeva O.O. About the determinants of sexual crimes and their consideration in criminal proceedings.

The article is devoted to the problem of determining the nature of sexual crimes and their determinants, which should be taken into account when making decisions in criminal proceedings. It is noted that the change in 2018 in Ukraine of the criminal law interpretation of rape and other sexual crimes in accordance with the paradigm of the countries of the European Union made it necessary to revise a number of previously formulated theoretical provisions in the field of legal sciences of the criminal law cycle. The article emphasizes that the renewal of criminal legislation took place as a result of the influence of the processes of increasing the degree of protection of women from violence that took place

in other countries. It is noted that these processes were a manifestation of the tendency to strengthen the protection of women's rights against domestic violence, in particular in intimate relationships. The novelty was the normative consolidation of the provision that a key sign of sexual violence is the absence of a clearly expressed voluntary consent of a woman to carry out actions of a sexual nature against her. Such consent must be the result of a person's free will, taking into account the accompanying circumstances during criminal proceedings.

During the investigation of sexual crimes, a number of factors are subject to investigation, a large part of which are determinants of the commission of sexual violence. They touch on the psychophysiological and sociological aspects of committing sexual crimes. It is noted that the psychophysiological aspect of committing sexual crimes is that their basis is human sexuality, which is an innate need and function of the human body at the level of instinct. The sociological aspect of sexual crimes consists in going beyond the norm of modern sexual behavior, which was historically formed in a certain society. When a sexual crime is committed, in particular rape, it is manifested in ignoring the absence of a clearly expressed voluntary consent of the victim to commit acts of a sexual nature against her (most often she is a woman). In connection with the study of this problem, the importance of a new scientific and practical direction of criminal law and forensic medicine, which was called criminal sexology, is emphasized. The need to take into account the provisions of criminal sexology, which highlight the interdisciplinary complex of the most significant problematic issues to be resolved in criminal proceedings regarding sexual crimes, is substantiated.

Key words: sexual crimes; rape; sexual violence; criminal proceedings; criminal sexology.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що для кримінального провадження вельми важливим є врахування не тільки юридичного визначення кримінального правопорушення, але й його природи та детермінантів. Особливо це стосується статевих злочинів, які мають специфічні особливості як у досудовому розслідуванні, так і в судовому провадженні. Зміна парадигми в кримінально-правовому тлумаченні зґвалтування та інших статевих злочинів у 2018 році зумовила не тільки обговорення в соціальних мережах, але й появу певних проблем у судовій практиці [1; 2; 3]. Видається, що їх існування пов'язано з розумінням сутності протиправного задоволення статевої потреби, його детермінуючих факторів, що потребує належного наукового висвітлення.

Стан опрацювання проблематики. Потрібно звернути увагу, що проблемні питання у кримінальних провадженнях щодо статевих злочинів виникли відразу ж після підписання Україною Стамбульської Конвенції та імплементації її положень в національне кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство [4]. Вони знайшли певне відображення в наукових працях вітчизняних вчених [5; 6; 7; 8; 9] і в судовій практиці щодо: впливу на кримінальну відповідальність за ст. 152 КК України стану алкогольного чи іншого сп'яніння жертви, її поведінка до події, аморальної чи іншої віктимної поведінка потерпілої особи [1]; щодо визначення моменту закінчення зґвалтування [2], щодо встановлення відсутності чітко вираженої добровільної згоди потерпілої особи [3]. Але в той же час видається, що в наукових дослідженнях залишаються недостатньо висвітленими природа та детермінанти статевих злочинів, що мають братися до уваги у кримінальному провадженні.

Метою статті є визначення природи і детермінантів статевих злочинів, що повинно враховуватися при прийнятті рішень у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Законом України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року були внесені істотні зміни в кримінально-правове тлумачення зґвалтування та інших статевих злочинів з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [4]. Відповідні норми були викладені в розділі IV Кримінального кодексу України (КК України) «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Основою положим для розмежування деліктів є поняття зґвалтування, яке розглядається за оновленим законодавством як вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (ст. 152 КК України).

Відповідно ж до раніше існуючої парадигми зґвалтування розглядалося як статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози або з використанням безпорадного стану потерпілої (ст. 117 КК України 1961 р.) [10]. Поняття зґвалтування є юридичним, але тлумачилося

воно через медичне поняття статевих зносин. З медичної точки зору під статевими зносинами розумівся тільки природній фізіологічний процес статевого контакту жінки і чоловіка, сполучення жіночих і чоловічих статевих органів (коїтус, статеве злягання, статевий акт тощо), яке починається з введенням у піхву чоловічого статевого члена і закінчується еякуляцією [11, с. 510-511; 12, с. 453]. Тобто визнавалося і знайшло багаторазове закріплення у різних соціальних сферах те, що статеві зносини як нормальний фізіологічний акт, можливий лише між чоловіком і жінкою і який може викликати вагітність. Всі інші способи дій, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, такі як введення статевого члена у ротову порожнину (оральносексуальний контакт), в анальний отвір (анальносексуальний контакт), визнавалися статевими стосунками у спотвореній формі. Такі підходи до поняття зґвалтування та інших проявів сексуального насильства виявилися досить стійкими серед багатьох поколінь слідчих, прокурорів і суддів.

У зв'язку з наведеним потрібно відзначити, що оновлення в Україні кримінального законодавства щодо визначення сутності статевих злочинів відбувалося під впливом відповідних процесів в інших країнах, зокрема Європейського Союзу. Так, порівняльно-правовий аналіз цих процесів дозволив дійти висновку, що кримінальне законодавство України увібрало в себе загальну тенденцію, характерну для інших країн. Наприклад, за кримінальним законодавством Франції поняття сексуальної агресії визначається як будь-яке сексуальне посягання, вчинене шляхом насильства, погрози або обману (ст. 222-22 КК Франції), а зґвалтування – як будь-який акт статевого проникнення учинений щодо іншої людини шляхом насильства, примушування, погрози або обману (ст. 222-23 КК Франції) [13].

За ст. 345 Закону про кримінальне право Ізраїлю особа визнається винною у зґвалтуванні при здійсненні нею наступних варіантів дій:

- особа вступає в статеві зносини з жінкою без її вільної згоди або за її згодою, що була отримана шляхом обману щодо особи, яка вступила з нею в статеві зносини, або характеру самого діяння;

- особа вступає у статеві зносини з жінкою, використовуючи несвідомий стан, у якому вона знаходиться, чи використовуючи будь-який інший стан, перебуваючи в якому вона не може дати вільної згоди на статеві зносини;

- особа вступає в статеві зносини з жінкою використовуючи той факт, що вона страждає на розлад душевної діяльності або дефектом розумової діяльності та у зв'язку з цим виявлена нею згода на статеві зносини не була дійсно вільною згодою.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування, які зумовлюють можливість збільшення терміну тюремного ув'язнення до 20 років, є наступні обставини:

- погроза застосування вогнепальної чи холодної зброї;
- заподіяння фізичної чи психічної шкоди здоров'ю потерпілої або настання її вагітності;
- застосування знущань стосовно потерпілої безпосередньо під час, до або після статевих зносин;

- здійснення статевих зносин у присутності особи або осіб, які зібралися разом для здійснення зґвалтування будь-ким одним або деякими з них.

У зазначеній статті міститься пояснення, що під статевими зносинами розуміється введення якоїсь частини людського тіла чи предмета у статевий орган жінки [14, с. 183-184].

Видається, що зміни у парадигмі розуміння статевих злочинів пов'язані із загальною тенденцією посилення захисту прав жінок від домашнього насильства, зокрема в інтимних стосунках. Так, у Швеції парламент ухвалив закон, який стосується трансформації ознак зґвалтування. Закон отримав умовну назву «про згоду» і йдеться у ньому про те, що чоловіка можуть звинуватити у зґвалтуванні, якщо він не отримав чіткої згоди від свого партнера на дії сексуального характеру. Вказаний закон стосується не тільки випадкових статевих зв'язків, але також і подружніх пар. Вважається, що у майбутньому жінки будуть краще захищені від сексуального насильства.

Конгрес США також ухвалив законопроект, який регламентує навчання парламентарів етичній поведінці з жінками [15]. Введення в поняття сексуального насильства, як обов'язкової ознаки, відсутність чітко вираженої добровільної згоди жінки на дії сексуального характеру ґрунтується на сучасній парадигмі інтимних взаємовідносин між жінкою і чоловіком. Відома американська психологиня Барбара де Анджеліс образно та іронічно порівнює їх з сексуальними стосунками між мешканцями різних планет, підкреслюючи гігантські відмінності між чоловіком і жінкою у фізіологічному, психологічному та соціальному аспектах [16].

Потрібно звернути увагу на те, що на відміну від кримінального законодавства інших країн, де потерпілою від зґвалтування визнається тільки жінка, в Україні потерпілою може бути визна-на особа як жіночої, так і чоловічої статі. Підкреслимо, що це є принциповою новелою сучасної кримінальної доктрини. Український дослідник О.В. Синєокий наводить кілька детермінуючих факторів (причин), коли потерпілими від зґвалтування можуть стати чоловіки, а суб'єктами злочину жінки-насилъниці:

- небажання чоловіком статевих зносин з-за побоювання настання вагітності жінки і наступного народження нею дитини;
- прагнення жінки-насилъниці до зараження чоловіка венеричною хворобою або вірусом імунодефіциту людини;
- шантажування чоловіка позашлюбним статевим зв'язком і розповсюдження таких відомостей та чуток [17; 18].

Кримінологи відзначають, що сексуальна злочинність в сучасних суспільствах не виявляє тенденції до зниження, що пов'язується з руйнацією моральних підвалів [19, с. 43]. Але видається, що окрім соціального аспекту потрібно брати до уваги й те, що статеві злочини, зокрема зґвалтування, ґрунтуються на насилъницькому задоволенні статевої потреби (пристрасті), яка за своєю детермінуючою силою, як підкреслював австрійський психоаналітик Зигмунд Фрейд, прирівнюється до потреби у харчуванні [20, с. 8]. Цей вплив настільки великий, що американський автор багатьох праць з психоаналітики Ерік Берн охарактеризував сексуальний контакт, як найбільш задовольняючий спосіб тамування шести основних видів голоду людської психіки або нервової системи. Потреба у такому контакті зумовлена фізичним розвитком і здоров'ям особи, що як зазначає вчений, часто рятує життя. Те, що сексуальність є вродженою потребою і функцією людського організму, програма якої закладена і спрямована на продовження роду на рівні інстинкту відзначають і інші вчені-сексологи. Статевий інстинкт існує поряд з харчовим, інстинктом самозбереження та іншими інстинктами, проте у своєму прояві він може мати й певні аномалії [21, с. 22; 22, с. 108–116]. Звичайно, що на фізіологічний інстинкт накладається й соціальне середовище, під впливом якого у суспільстві формується пануюче уявлення про форму задоволення статевої потреби. При всій умовності порівняння статевої потреби з голодом воно є досить інформативним для розуміння як сутності статевого злочинів, так і детермінуючих факторів.

Український кримінолог Б.М. Орловський провів досить ґрунтовне дослідження проблематики детермінантів насилъницьких статевого злочинів і запропонував їх класифікацію на наступні групи: 1) соціально-психологічні; 2) соціально-економічні; 3) ситуаційно-віктимологічні; 4) сімейні; 5) кримінально-набувальні (рецидивні); 6) ідеологічні; 7) соціально-групові; 8) надзвичайного і воєнного стану [23]. Не вдаючись у детальний аналіз запропонованої класифікації, зазначимо, що вона є досить інформативною з кримінологічної точки зору. Під час здійснення кримінального провадження, звичайно, потрібно звертати увагу на них, але все ж таки серед них доцільно виділити основні групи, які є визначальними. Зокрема, при прийнятті процесуальних і тактичних рішень потрібно, перш за все, враховувати соціально-психологічні детермінанти, які формують негативну психофізіологічну установку особи на застосування сексуального насилъства, що може бути пов'язано з негативним впливом найближчого соціального оточення. Ситуаційно-віктимологічні детермінанти пов'язані з поведінкою жертви, яка може оцінюватися як легковажна чи навіть провокуюча поведінка. Але це не впливає на кваліфікацію сексуального насилъства за відсутності чітко вираженої добровільної згоди потерпілої особи на здійснення щодо неї дій сексуального характеру. В той же час, віктимні аспекти поведінки потерпілої можуть мати значення для вирішення тактичних завдань розслідування під час її допиту, допиту підозрюваного, а можливо й інших слідчих (розшукових) дій.

Усвідомлення складності людських сексуальних відносин, наявності чисельних детермінуючих факторів, що впливають на вчинки людей, які мають ознаки статевого злочинів, обумовило утворення окремої галузі наукових знань, яка отримала назву кримінальної сексології. Під цим поняттям розуміється науково-практичний напрям кримінального права і судової медицини, в якому висвітлюється міждисциплінарний комплекс найбільш значущих проблем, які потрібно вирішувати у кримінальному провадженні щодо статевого злочинів. Кримінальна сексологія щільно пов'язана з науками кримінального права і процесу, судовою медициною, психологією, психіатрією, етнографією та ін. Її завданням є встановлення:

- особливостей та основних тенденцій сучасної статевої поведінки, сучасних поглядів на прояви статі (особливо серед молоді);

- регіональних, етнокультурних і расових особливостей статевого дозрівання;
- межі «норми» сучасної сексуальної поведінки;
- рівнів «відхилених» сексуальних потреб в суспільстві і їх взаємозв'язку з віктимною поведінкою;
- психосоціальних особливостей жертв і винуватців сексуального насильства, сексуальних девіантів і представників сексуальної «норми»;
- рівнів латентності статевого злочинів і схильності людей до їх вчинення;
- кримінологічної характеристики сексуального насильства;
- суспільної небезпечності деяких форм статевої поведінки, а також кримінологічного та віктимологічного значення основних сексуальних девіацій і парафілій [24, с. 17–19].

Видається, що положення кримінальної сексології є надзвичайно корисними для більш глибокого розуміння механізму вчинення статевого злочинів, визначення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Висновок. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновків, які є визначальними для вирішення завдань кримінального провадження щодо статевого злочинів:

- для розуміння природи і детермінантів вчинення статевого злочинів важливим є врахування його психофізіологічного і соціологічного аспектів;
- психофізіологічний аспект статевого злочинів полягає у тому що вони ґрунтуються на сексуальності людини, яка є вродженою потребою і функцією людського організму на рівні інстинкту;
- соціологічний аспект зґвалтування полягає у виході за межі «норми» сучасної сексуальної поведінки, що проявляється в ігноруванні відсутності добровільної згоди іншої (потерпілої) особи;
- потерпілою особою від сексуального насильства може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

Наведені положення щодо природи і детермінантів статевого злочинів мають значення у кримінальному провадженні не тільки для кримінально-правової кваліфікації, але й для визначення обставин і засобів доказування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Постанова Верховного Суду від 08 грудня 2021 року у справі № 566/1420/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829946> (дата звернення 01.11.2023).
2. Постанова Верховного суду від 08 лютого 2022 року у справі № 637/965/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283266> (дата звернення 01.11.2023).
3. Постанова Верховного Суду від 20 жовтня 2022 року у справі № 84/289/20. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940531/> (дата звернення 01.11.2023).
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n63> (дата звернення 08.11.2023).
5. Іваніщева Інна. Поняття зґвалтування в кримінальному праві України: генезис та сучасний стан. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17460> (дата звернення 13.11.2023).
6. Шахова К.В. Сучасні причини та умови, які сприяють вчиненню злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2017. С. 356-360. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/ (дата звернення 13.11.2023).
7. Волобуєв А.Ф., Орлова Т.А. Зґвалтування в Україні: проблемні питання доказування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Т. 2. С. 50–53.
8. Орловський Б.М. Детермінанти насильницьких статевого злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. № 2. частина 3 / 2020. С. 44–50.

9. Шульженко А.В. Проблеми доказування під час розслідування зґвалтувань в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 438–440.
10. Кримінальний кодекс України (станом на 26.01.2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення 08.11.2023).
11. Судова медицина: Підручник для студентів мед. вузів. / І.О. Концевич, Б.В. Михайличенко та ін.; За ред. І.О. Концевич, Б.В. Михайличенка. К.: МП «Леся», 1997. 656 с.
12. Герасименко О.І., Антонов А.Г., Герасименко .О., Комісарова Н.О., Комісаров М.Л. Судова медицина: підручник для ВНЗ / За заг. ред. Герасименка О.І.: Вид. 3-є, переробл. доповн. К.: КНТ, 2016. 630 с.
13. Лисько Т.Д., Кохтюк В.А. Характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. С. 117–122. URL: <http://www.apdp.in.ua/v97/15.pdf> (дата звернення 12.11.2023).
14. Penal Law of Israel (626/1996). URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.ilo> (дата звернення 09.11.2023).
15. Шведів зобов'язують отримувати чітку згоду на секс. URL: <https://tsn.ua/svit/1069060.html> (дата звернення 12.11.2023).
16. Barbara De Angelis. Secrets about men every woman should know. 1990 Delacorte Press. 280 p. URL: <https://openlibrary.org/works/OL2753875W> (дата звернення 14.11.2023).
17. Синєокий О.В. Насильницький гомосексуалізм: деякі кримінально-правові та криміналістичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 195–207.
18. Синєокий О.В. Нетипові статеві злочини: сучасний криміналістичний погляд. *Вісник прокуратури України*. 2001. № 6 (12). С. 64.
19. Синєокий О.В. Кримінологічні аспекти об'єктивних ознак злочинів, вчинених на сексуальному підґрунті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. Вип. 67–69. 2005. С. 44–46.
20. Freud, S. (1905). Three Essays on the Theory of Sexuality (1905). URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.sas.up> (дата звернення 14.11.2023).
21. Берн Ерік. Секс у людському коханні. Ігри, в які грають у ліжку /переклад з англ. О.В. Стукало. 2020. Вид-во КСД. 256 с. URL: <https://bookclub.ua/catalog/e-books/e-books-psychology/> (дата звернення 14.11.2023).
22. Ворнік Б.М., Кришталь Є.В. Сексологія і сексопатологія: підручник / 2-е вид. Київ: ВСВ «Медицина». 2023. 631 с.
23. Орловський Б.М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. № 2. частина 3/2020. С. 44–50.
24. Чуприков А.П., Цуприк Б.М. Нормальна та кримінальна сексологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП«Вид. дім«Персонал», 2011. 252 с.